

AKADEMİK ÖZGÜRLÜK

ACADEMIC FREEDOM

Dr. Hasibe ÇETİN
Ankara Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Fakültesi

ÖZET

Makalede akademik özgürlük konusu incelenmektedir. Konunun tarihsel gelişimi genel olarak ele alınıp incelendikten sonra, Türkiye'deki gelişmelerle karşılaştırmalı olarak akademik özgürlüğün istenildiği biçimde uygulamaya dönüşmesini engelleyen sınırlılıklar gözden geçirilmektedir.

ABSTRACT

In this article, the historical development of academic freedom and its limits are examined. After the development of the subject is summarized in general, its limits are taken in hand and compared to developments in Turkey.

TARİHSEL KÖKENLERİ

Akademik özgürlük en geniş anlamıyla ve öncelikle üniversite öğretim üyelerinin üstleri ve kurum dışı otoritelerce işten atılma korkusu olmaksızın gerçeği yazabilme ve söyleyebilme özgürlüklerini ifade etmektedir. İkinci olarak da, dışarıdan herhangi bir baskı olmaksızın, bir yüksek öğretim kurumunun kendi politika ve uygulamalarını belirleyebilme özgürlüğünü ifade etmektedir (International..., 1968: 49).

Batı dünyasında akademik özgürlük fikrinin tarihsel kökeni Sokrates'in ünlü savunmasına (İ.Ö. 399) kadar uzanmaktadır. Ancak, fikir olarak kavramlaştırılması ve üniversiteler tarafından bir politika olarak açıkça dile getirilmesi on altıncı yüzyılda gerçekleşmiştir (International..., 1968: 5). On dokuzuncu yüzyıl başlarında Berlin Üniversitesi'ni yeniden kurmakla görevlendirilen Wilhelm von Humbolt'un oluşturduğu ilkeler ile akademik özgürlük ideali somut bir uygulama politikasına dönüşmüş ve Alman üniversite geleneğini oluşturmuş olduğu gibi, modern üniversite kurumunun temeli olan evrensel ilkelerin de belirleyicisi olmuştur (Gürüz, 1992: 354-356). Modern

akademik özgürlük kavramına kaynaklık eden Alman üniversite geleneğinde oluşmuş olan "Lehrfreiheit" ideali üniversite profesörünün özgürce araştırma yapma, öğretme, çalışma hakkı ve bulgularını özgürce sunabilme haklarını ifade etmektedir (Rudolph, 1965: 412; Hofstadler and Metzger, 1955-1965: 383-497).

Modern akademik özgürlük fikrinin gelişmesi ve bir politika olarak uygulamaya dönüşmesindeki en önemli etmenler, modern bilimlerdeki gelişmeler ile toplumlardaki genel liberalleşme eğiliminin artması olmuştur. İlk dönem ortaçağ üniversiteleri, bir başka deyişle ilk üniversiteler, gerek entelektüel yaşamın merkezleri olarak kabul edilmelerinden gelen büyük prestij, gerekse bu kurumlarda görev yapan önemli kilise ve devlet görevlilerinin bağlılıklarından aldıkları destekle özerk yapılarını başarılı bir biçimde devam ettirmekle birlikte, on üçüncü yüzyılda kilise doktrininin katılaşması ve "yanlış" fikirleri önlemek için resmi soruşturmanın kurumlaşmasıyla, özellikle felsefe ve teolojideki yeni fikir yandaşları daha çok baskıya maruz kalmaya başlamışlar, böylece üniversiteler özerkliklerini kaybederken, profesörleri de

bireysel özgürlüklerini büyük oranda kaybetmişlerdir. On altıncı yüzyıl başlarında bu dinsel ve siyasal baskılara karşı çıkışlarla birlikte akademik özgürlük fikri doğmuştur. Ancak, akademik özgürlük fikrinin uygulamaya geçmesini kolaylaştıran en önemli etmen, gelişen modern bilim anlayışı ile bu yeni bilimin yararlılığının görülmesiyle artan prestiji olmuştur. Yeni bilim anlayışı, öncelikle, her türlü dogmadan bağımsız olarak insan aklının gücüne dayalı özgür bir araştırma süreci üzerinde temellenmiştir. Kullanılan bilimsel araştırma yöntemlerinin yansımaları ise gerçeğe ulaşmanın yüksek oranda profesyonel bir yeterlik gerektirdiğini göstermiştir; doğal olarak da her gerçek iddiası inatçı bir sorgulamaya ihtiyaç duymakta ve bilgi ilerlerken gittikçe daha karmaşık ve teknik objektif prosedürler tarafından kanıtlanması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Hatta deney ve testin kullanılmasından sonra bile "iddia" üzerinde sadece yüksek düzeyde bir uzlaşma sağlanabilmekte, durumu asla daha sonraki eleştirilerden başışık olmamaktadır. Bu koşullar, yeni bilim anlayışında, bir bilim adamları topluluğunun birbirleriyle karşılıklı eleştiriler içerisinde işbirliği yapmalarını ve sistematik bir biçimde yetişerek ve disipline ederek yeni üyeler toplamalarını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, kendi faaliyetlerini kontrol etmek ya da sonuçlarını yargılamak için profesyonel bir ruh tarafından canlandırılan ve dışarıdaki "beceriksiz" otoriteler tarafından yöneltilen her türlü yönlendirmeyi, girişimi ve baskıyı reddeden bir topluluk üretme savının arkasındaki en büyük gücü oluşturmaktadır. İşte bu güç yardımıyla gelişmeye başlayan yeni modern bilim anlayışıyla birlikte üniversitelerdeki "libertas philosophandi" istekleri güçlü bir destek elde etmiştir. Böylece, önceleri daha çok üniversite dışı organizasyonlarda -İngiltere'de Royal Society (1660), Almanya'da Academy of Sciences (1700) ve Amerikan Philosophical Society (1743) gibi- barınmaya eğilimli olan bilimsel araştırma, 19. yüzyılda araştırma özgürlüğü istekleri ile birlikte geri dönmüş ve kısa sürede "akademik özgürlük" modern üniversitenin vazgeçilmez evrensel bir öğesi olarak yerleşmiştir (International..., 1968; 5-6).

Modern akademik özgürlük fikrinin gelişmesindeki diğer önemli bir etmen de, toplumlarda liberalizm akımının güçlenmesinin getirdiği mentalite değişimi olmuştur. Hofstadler ve Metzger'e (1955-1965; 6) göre, modern bilimlerden gelen yeni doğrulara ancak bu alanda yeterlik gösterenlerin özgür araştırmaları sonucunda ortaya çıkacak objektif bir süreç sonucunda ulaşılabileceği fikri, ticaret alanından gelen serbest

rekabet kavramı, siyaset alanından gelen ifade ve yayın özgürlüğü kavramları ve din alanından gelen hoşgörü ve dinsel özgürlük kavramlarının birleşimi sonucunda, bilimin yalnızca, "fikirler arasında serbest rekabetin olduğu serbest bir pazarda" varlık kazanabileceği biçimindeki varsayım gelişmiş ve modern akademik özgürlüğün temel dayanağını oluşturmuştur.

Yukarıdaki bakış açıları bilimin toplumun genel refahına yönelik toplumsal bir ürün olarak kabul edilmesi temelinde meşrulaştırılmaktadırlar. Modern toplumlarda araştırma özgürlüğü "gerçek" ve toplum ve insanlık açısından "genel iyi" adına istenmektedir. Modernist anlayışta bilim esas olarak "pek çok parçaya bölünebilen bir yap-boz bulmacası" olarak görülmektedir. Böyle bir anlayışta araştırma özgürlüğünün, bir başka deyişle akademik özgürlüğün gerekçesi, gerçek çözüme ulaşabilmek için "bulmaca"yı birçok kişinin incelemesine ihtiyaç duyulmasından ileri gelmektedir. Bulmacanın doğru çözümüne ulaşılabilmesi için, tamamen karşıt görüşteki kişiler de aynı parçaları kullanmada ve farklı yorumlar getirmede özgür olmalıydılar (Tierney, 1993; 147).

Postmodernist anlayışla birlikte, akademik özgürlüğün modernist yorumunun kapsadığı sınırların da dışına çıkılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Yukarıdaki örneğe dönecek olursak, modernist varsayımda "bulmaca"yı çözmek için herkes aynı parçalarla işe başlamakta fakat farklı düzenlemeler yapmakta, sürecin sonucunda ise objektif bir bakışla tek bir resim oluşturulmaktadır. Postmodernist anlayışa sahip olanlar böyle bir temele dayandırılan akademik özgürlük fikrini yetersiz bulmaktadırlar. Onlara göre, böyle bir yaklaşımda "bulmaca"nın parçalarının birleştirilmesiyle oluşturulacak resmin dayandırıldığı "gerçek" ve "genel iyi" kavramları, içinde bulunulan tarihsel ve sosyal kontekste ve baskın grubun değerlerine göre belirlenmektedir. Böyle olunca da, içinde bulunulan durumdaki baskın grup ya da anlayış biçimi tarafından "bulmaca"nın yalnızca bir çözüm yolu kabul edilmekte, bu nedenle farklı bir açıklama ya da çözüm yolu getirmek isteyenlerin akademik özgürlükleri, gerek kurum içi gerekse kurum dışı güçler tarafından gasp edilmektedir. Bu nedenle, postmodernist söylemde, ne araştırmacıların benzer bulmaca parçalarıyla işe başladıkları kabul edilmekte, ne de araştırmacıların sonuçta bulmacayı aynı şekilde kuracakları kabul edilmektedir. Bu yüzden postmodernist anlayışta tartışma bilginin nasıl büyütüleceği probleminden çok, bilginin nasıl üretileceği, tanımlanacağı ve

yorumlanacağı noktasında toplanmaktadır. Buradan, akademik özgürlüğün sınırlarının sadece izin verilmiş belli görüşlerin araştırılmasına değil, izin verilmeyen veya cezalandırılan düşüncelerin de ele alınmalarına olanak verecek kadar geniş olmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Tierney, 1993: 148-149).

SINIRLILIKLARI

Hemen hemen tüm akademisyenler tarafından sınırsız bir akademik özgürlük ideali benimsenmekle birlikte, uygulamada çeşitli nedenlerle akademik özgürlük sınırlamalarla karşılaşmaktadır.

Akademik özgürlüğün sınırlarının daraltılmasına veya tamamen yok edilmesine yönelik en büyük baskı, şüphesiz belli bir baskın ideolojiyi benimsemiş olan otoriter iktidarlardan gelmektedir. Tierney (1993: 145-146), Amerikan üniversitelerinden verdiği örneklerde akademik özgürlüğün genellikle, “akademik ehliyetlerini baskın ideolojilerle mücadele etmek için kullananlara karşı” kısıtlandığına dikkat çekmektedir. Ancak, yazar aynı zamanda bu kısıtlamaların akademik özgürlüğün tanımlanmasına ve meşrulaştırılmasına yardım ettiklerini de ileri sürmektedir. Tierney’in Amerikan üniversiteleri üzerine yaptığı bu gözlemin Türk üniversitelerindeki gelişmelere de uygun düştüğü gözlenmektedir. Gerçekten de Türk üniversitelerinde de akademik özgürlüğün en çok kısıtlandığı dönemlerin yoğun siyasi baskı dönemleri olduğu, ancak akademik özgürlüğün en çok gündemde kaldığı ve tartışıldığı, sınırlarının belirlendiği ve kavramlaştırıldığı dönemlerin de bu dönemler oldukları görülmektedir. Akademik özgürlüğün sınırlarının geliştirilmesine yönelik en yoğun çalışmaların yapıldığı ve gelişmelerin sağlandığı dönemlerin de yine bu dönemlerden hemen sonraki dönemler oldukları gözlenmektedir. Örneğin, Türkiye’de akademik özgürlüğün ilk defa gündeme gelişi Osmanlılarda Mutlakiyet döneminin baskıcı havasında gerçekleşmiş (Ergün, 1996: 263), ilk özgürlükler bu dönem sona erdikten hemen sonra elde edilmeye başlanmıştır. Üniversitenin Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarında elde ettiği akademik ve idari özerkliği Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki tek parti döneminde elinden alınmış, 1930’ların sonlarından itibaren yoğun biçimde yeniden tartışılmaya başlanmış, 1946’da parlamenter demokrasiye geçilirken üniversiteye geniş bir akademik ve idari özgürlük verilmiştir. Akademik özgürlüğün yoğun biçimde tartışıldığı bir başka dönem de, 1950’li

yılların sonlarında Demokrat Parti döneminde olmuş, bu hükümetin iktidarına son veren 1960 askeri ihtilalinden sonra 1961 Anayasası ile üniversitenin akademik ve idari özgürlüğü anayasal güvence altına alınmıştır (Çetin, 1997: 57-155).

Üniversitede akademik özgürlüğün sınırsız bir biçimde kullanılmasına yönelik tehdit her zaman dışarıdan gelmemektedir. Bazen bizzat üniversite içerisinde de gelebilmektedir. Bilindiği gibi bilimin ilerlemesindeki “genel iyi” adına üniversitedeki bilim adamı için sınırsız özgürlük istenirken, bunu hiçbir çevre o bilim adamının her türlü kontrolden uzak olması gerektiği anlamına almamaktadır. Elbette bilim adamı da diğer bütün insanlar ve meslek mensupları gibi hata yapabilir. Ne var ki, onun hataları ancak kendisiyle aynı yeterliğe ve akademik özgürlüğe sahip diğer bilim adamları tarafından kontrol edilip, tespit edilebilir. Bir bilim adamının kullandığı metot ve bulguları her zaman diğer bilim adamlarının onaylama ve onaylamamalarına açıktır. Bir bilim adamının araştırıp, bulgularını özgürce sunma özgürlüğüne karşılık, diğer bilim adamlarının da onun çalışmalarını kontrol etme, karşı çıkma, düzeltme ve genişletme özgürlükleri vardır (International..., 1968: 69). Ne var ki, üniversiteler tamamen bu ideale göre yönetilseler bile, bu yönetim biçiminin her zaman üniversitedeki tüm üyelerin akademik özgürlüklerinin güvencesi olacağı kuşkuludur. Her şeyden önce sistemin içerisindeki kişilerin birtakım güç ilişkileri içerisinde yer almalarına ve sistemdeki yerlerinin sağlamlığına göre, bazıları susturulurken, bazıların ise seslerini yükseltmeleri sağlanacaktır. Bu nedenle bilimsel özgürlüğün gerekçesi olan “genel iyi” ve “gerçek” baskın topluluğun değerleri ya da üstünlükleri açısından tanımlanacaktır (Tierney, 1993: 147-148). Ayrıca bir üniversite dışarıya karşı özgürlüğünü kazanmış olsa bile, kendi üyelerine hiçbir özgürlük sağlamıyor olabilir (Ashby, 1974: 74). Nonotny (1974: 133-142) de, akademik özgürlüğün sağladığı elit bir grup olma ayrıcalığının bazen üniversiteler ve akademisyenler tarafından tamamen totaliter amaçlarla kullanılabilmesine dikkat çekmektedir. Türkiye’de özellikle üniversitelerin en geniş özerkliğe kavuşmuş oldukları 1950’lerin sonları ile 1960’larda, özerk üniversitelerdeki özellikle alt kademedeki öğretim üye ve yardımcılarının dış baskılardan çok üniversite içi menfaat gruplaşmalarından ve baskılardan şikayetçi olmalarını da bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Üniversitelerin sınırsız özgürlük ideallerine karşın gittikçe akademik özgürlüklerinin sınırlarını korumakta

güçlük çektiklerini gözlemleyen Ashby (1974: 7-8) ise, bu olgunun çağdaş gelişmelerin kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir. Yazara göre, eskiden üniversiteler halkın dikkatini çekmedikleri gibi, hükümetlerin de fazla ilgi alanlarına girmiyorlardı. Prenslerin ve piskoposların korumaları altında, zevk için üretilen “nadide saray çiçekleri” gibi bakılıyorlardı. Bu nedenle hükümetler karşısında geniş bir özgürlüğe sahiptiler. Ancak, modern gelişmelerle birlikte üniversitelerin teknolojinin üretiminde ve yayılmasındaki önemleri anlaşıldı. Üniversiteler bu “başarılarıyla” modern dünyada önemli bir rol aldılar. Ne var ki, bu “başarı” aynı zamanda onların akademik özgürlüklerine karşı bir tehdit de oluşturmaya başladı. Çünkü, bu başarıları sonucunda hem hükümetlerin hem de halkın ilgi alanına girdiler. Hükümetler üniversiteleri kontrolleri altına almaya başladılar. Üniversitelerin hizmet götürmekle yükümlü oldukları yeni patronları da “sokaktaki adam” oldu. Böylece üniversiteler bekalarını sürdürebilmek için sokaktaki adamlara müzakereye girişmek ve yeni bir antlaşma oluşturmak zorunda kaldılar. Bu antlaşmada yer alan iki temel konu ise, üniversiteler hangi büyüklükte olmalı ve üniversitelerde ne öğretilmelidir konuları oldu. Artık üniversiteler toplumdaki geleneksel istekler ile kendi geleneksel iç mantıklarını uzlaştırmak zorunda kaldılar. Bu uzlaştırma çabalarının en önemli sonucu üniversite sistemlerinin boyutlarının arttırılmasına yönelik olarak ortaya çıktı. Bu doğaldı. Çünkü, eğer hükümetler üniversiteleri halkın vergileriyle finanse

ediyorsa, seçmenlerin çocukları o kurumlara yerleşmek için makul bir şansa sahip olmalıydı; ticaret, endüstri ve hükümetin işlemleri modern dünyada teknolojiye bağlı olduğu için, teknolojiyi taşıyan kurumlar ulusal ihtiyaçları karşılamak için yapılanmalı ve genişlemeliydiler.

Ashby'nin yukarıdaki tespitlerinin Türk üniversite sistemindeki gelişmelere de uygun düştükleri gözlenmektedir. Türkiye’de de çok partili parlamenter demokrasiye geçildiği 1950 sonrası dönemde, halkın taleplerinin önem kazanması, hızlı nüfus artışı ve üniversite eğitiminin öneminin anlaşılmasıyla birlikte, üniversiteye girmek isteyenlerin sayısının artması ve sanayileşmeyle birlikte artan teknik işgücü ihtiyacını karşılayabilmek için üniversite sayısı artmaya başlarken, üniversite özerkliği de, üniversiteleri toplumdaki soyutlanmış “fildişi kulelere” dönüştürdüğü gerekçesiyle eleştirilmeye başlanmıştır. Böylece, Ashby'nin işaret ettiği gibi bir müzakere ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Ancak, Ashby'nin tespitlerinden farklı olarak, Türkiye’de müzakere üniversiteler ile halk arasında değil, halk adına karar veren hükümetler tarafından yapılmış ve antlaşmanın maddeleri oluşturulmuştur. Bu antlaşmaya göre, “halkın yükseköğretim talebi”ni karşılayabilmek için, Türkiye’nin maddi kaynak yetersizliği nedeniyle, niteliği düşürme pahasına üniversite sayısı hızla arttırılırken, üniversitelerin özerklikleri de gittikçe sınırlandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ashby, Eric. (1974) *Adapting Universities To A Technological Society*, USA: Jossey-Bass Publishers.
- Çetin, Hasibe. (1997) "Türkiye'de Üniversite Reformları", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ergün, Mustafa. (1996) *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Gürüz, Kemal. (1992) "Batı Üniversitelerinin Tarihsel Gelişimi", *Çağdaş Eğitim Çağdaş Üniversite*, T.C. Başbakanlık: 323-448.
- Hofstadler, Richard and Walter P. Metzger. (1955-1965) *The Development of Academic Freedom in the United States*, New York: Columbia University Press.
- Sills, David L. (Ed.). (1968) *International Encyclopedia of The Social Sciences*, USA: The Macmillan Company and The Free Press: Vol.16, 4-9.
- Novotny, Henry R. (1974) "Academic Freedom and Authoritarianism", *The Idea of A Modern University* (Ed. Hook Sidney; Paul Kurtz and Miro Todorovich), USA: Prometheus Books: 133-142.
- Rudolph, Frederick. (1965) *The American College and University*. New York: Alfred A. Knoph.
- Tierney, G. (1993) "Academic Freedom and The Parameters of Knowledge", *Harvard Educational Review*, Vol. 63 , No. 2, Summer: 143-160.